

ENGELLİ HAKLARI HAREKETİ: BİR AKTİVİST HAREKET OLARAK GELİŞİMİ, TALEPLERİ VE TOPLUMSAL BAĞLAMI

Behçet KALDIK¹

Makale Bilgisi

DOI: 10.35379/cusosbil.1152727

Makale Geçmişi:

Geliş 02.08.2022

Kabul 12.10.2022

Anahtar Kelimeler:

Engelli,

Engellilik,

Engelli Hakları Hareketi,

Sosyal Model,

Medikal Model

ÖZ

Engelli hakları hareketi, engellilerin yüzyıllarca yaşadıkları sorun ve engellere yönelik bir itiraz olarak ancak 1960'lı yıllarda ortaya çıkmaya başlamıştır. Engellilik, ilk dönemlerde daha çok ahlaki bir çöküntünün cezası biçiminde değerlendirilirken, bilimin gelişmesi ve rasyonel düşüncenin öne çıkmasıyla patoloji ve anomali olarak görülmüş; bireyler, tıp ve rehabilitasyon gibi uygulamalı disiplinlerle tedavi edilmeye çalışılmıştır. Bu anlayış ekseninde engelli bireyler, çeşitli kurumlara kapatılmış ve toplumsal bağlamdaki ayrımcılıklar, engeller ve ön yargılar sorunun bir parçası olarak görülmemiştir. Engelli hakları hareketi ise bu tıbbi indirgemeci anlayışın ayrımcı, damgalayıcı ve dışlayıcı uygulamalarına karşı çıkarak, yaşanan sorunların kaynağının aktörlerin bedeninde değil, toplumsal ve kültürel yapıda aranması gerektiğini savunmuştur. Böylece engelli hakları hareketi, engellilerin eşit vatandaşlık haklarına sahip olmasını, bağımsız yaşamasını ve kendileriyle ilgili düzenlemelerde görüş ve düşüncelerinin dikkate alınmasını talep etmiştir. Ayrıca engellilerin önündeki toplumsal bariyerlerin kaldırılarak yeni bir engellilik kültürünün ve kimliğinin inşa edilmesi için mücadele etmiştir. Dolayısıyla bu çalışmada, engelli hakları hareketinin gelişimi, mücadele alanları ve talepleri üzerinde durulmuştur.

THE DISABILITY RIGHTS MOVEMENTS: ITS DEVELOPMENT, DEMANDS AND SOCIAL CONTEXT AS AN ACTIVIST MOVEMENT

Article Info

DOI: 10.35379/cusosbil.1152727

Article History:

Received 02.08.2022

Accepted 12.10.2022

Keywords:

Disabled,

Disability,

Disability Rights Movement,

Social Model,

Medical Model

ABSTRACT

The disability rights movement emerged only in the 1960s as an appeal to the problems and barriers that people with disabilities have experienced for centuries. While disability has been considered a punishment for moral depression in the early stages, it has been started to be considered a pathology and anomaly with the development of science and the emergence of rational thinking, leading to treatment of these individuals with applied disciplines such as medicine and rehabilitation. According to this understanding, individuals with disabilities have been closed to various institutions, and the resulting discrimination, barriers, and prejudices in the social context have not been seen as part of the problem. The disability rights movement, on the other hand, opposes the discriminatory, stigmatizing, and exclusionary practices of this medical reductionist approach and advocates that the source of the problems experienced should be sought in the social and cultural structure, not in the body of the actors. Thus, the disability rights movement demanded that individuals with disabilities should have equal citizenship rights, live independently and that their views and opinions should be taken into account in the regulations related to them. In addition, the movement has fought for the construction of new disability culture and identity by removing social barriers in front of individuals with disabilities. Therefore, this study focuses on the development, struggle areas and demands of the disability rights movement.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, bkaldik@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8671-2575

Alıntılanak için/ Cite as: Kaldık, B. (2022), Engelli Hakları Hareketi: Bir Aktivist Hareket Olarak Gelişimi, Talepleri ve Toplumsal Bağlamı, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 31(2), 674-688.

GİRİŞ

Yeryüzünde bazı gruplara yönelik söylem ve eylemlerdeki farklılıklar ve eşitsiz uygulamalar, neredeyse bütün toplumlarda ontolojik bir gerçeklik olarak mevcudiyetini korumuş, gündelik yaşam pratiğinin ekonomik, politik ve toplumsal alanlarındaki uygulamalarını derinden etkileyerek bir hiyerarşiye neden olmuştur. Oluşturulan ayrımcı yapının sonuçlarından en çok olumsuz etkilenenler, birtakım dezavantajlar sarmalında yaşamlarını sürdüren ve yaşamın kıyısında kalarak ülkelerin nimetlerinden eşit düzlemde yararlanamayan gruplardır. Bu grupların temel özelliklerine bakıldığında etnisite, din, cinsiyet, engellilik, yaşlılık, yoksulluk ve göçmenlik gibi özellikler açısından ana akım toplumdan farklılık gösterenlerin başta geldiği görülmektedir. Ana akım toplumda eşit, adil ve etkin bir yaşam sürdürmenin olanaksızlıkları içinde yüzyıllarca yaşamlarını sürdüren bu gruplardan biri olan engelliler, oluşan bu hiyerarşik yapının içindeki marjinalizasyona ve ayrımcı bir yaşamın süreklileşmesine karşı belirli bir süre sonra farkındalık kazanmış ve bu ayrımcı uygulamalara ilişkin bazı itirazlar geliştirmiştir (Arıkan, 2002, s. 14). Başka bir söylemle, toplumsal değişiminin sağlanması için kolektif bir bilinç zamanla oluşmuş ve çeşitli örgütlenmeler yoluyla birlikte hareket eden sosyal hareketler, ancak süreç içerisinde toplumsal sahnenin aktörleri haline gelmeye başlamıştır.

Çağdaş anlamda sosyal hareketler, başlangıçta sanayileşmenin emek açısından meydana getirdiği ekonomik bağlamdaki olumsuz yaşam koşullarına yönelik bir tepki olarak gelişmeye başlamıştır. Ancak sosyal hareketlerin hedefleri ve temel argümanları 1960'lı yıllardan itibaren farklılaşmaya başlamış, klasik sosyal hareketlerdeki ekonomi ağırlıklı bakış açısı değişerek yerini kimlik ve kültür alanındaki mülahalalara bırakmıştır (Offe, 2016, s. 60). Dolayısıyla engelli hakları hareketi de bu bağlamda evrensel ölçekteki politik ve sosyal dönüşümlerden etkilenerek, engellilerin deneyimledikleri sorunların kaynaklarını eleştirel bir süzgeçten geçirmiş ve yeniden düşünmeye başlayarak bir hak arama mücadelesi içinde örgütlenmeye başlamıştır.

Engelli hareketinin, yeni sosyal hareketlerin yörüngesindeki bir aktivizm olarak ortaya çıkmasının temelinde yüzyıllarca yaşanan ayrımcılık, dışlanma, damgalanma ve ön yargılar bulunmaktadır. Zira bireyler, bütün toplumlarda süreklileşen çeşitli sorunlar yaşamış olup engelli olmayan bireylere nazaran farklı uygulamalara maruz kalmış ve toplumsal anlamda dikey bir etkileşim ve söylem biçimiyle karşı karşıya kalarak dışlanmıştır (Burcu, 2006, s. 78). Dolayısıyla zihinsel, bedensel veya duygusal açıdan engelli olan bireyler, adil ve eşit olmayan dezavantajlı durumu, çağlara göre bazı farklılıklar arz etse de her çağda yaşamıştır. Bu dezavantajlı durumun yaşanmasında kültürel tanımlama biçiminin olumsuz olmasının önemli ölçüde etkisi bulunmaktadır (Burcu, 2011, s. 42).

Engelli bireylerin yaşadıkları bahse konu sorunlar, toplumlara ve çağlara göre bazı farklılıklar göstermiştir. Bununla birlikte, engellilik olgusuna yüklenen anlam ve yapılan tanımlamalar, dönemsel bazda farklılık gösterdiği gibi mevcut değerlendirmelerin uygulamaya yansımaları da aynı ölçüde farklılık göstermiştir (Güngör & Güneş, 2012, s. 26). İnsanlık tarihinin ilk çağlarından itibaren uzun bir dönem engellilik, bireylerin ya da ailelerinin yaptıkları bir yanlışın cezası olarak görülmüş ve ahlaki anlamda normların dışına çıkılmasından kaynaklandığı düşünülmüştür (Amponsah-Bediako, 2013, s. 127). Bu ahlaki engellilik öğretisi, Rönesans ve Aydınlanma dönemine kadar etkinliğini sürdürmüş, aklın ve bilimin öne çıkmasıyla yeni bir hegemonik anlayış olarak medikal model ortaya çıkmış, engellilik artık patolojik ve bireysel bir trajedi olarak görülmeye başlanmıştır. Bu tıbbi indirgemeci düşünceden dolayı hasta olarak görülen bireyler, ana akım toplumun dışında tutularak çeşitli kurumlara kapatılmış, tedavi ve rehabilite edilerek "normalleştirilmeye" çalışılmıştır (Ünal, 2021, s. 238).

Bütün bu uygulamalara karşı başlangıçta ABD ve İngiltere'de ortaya çıkmaya başlayan engelli hakları hareketi, medikal modelin bu söylem ve uygulamalarına ilişkin itiraz geliştirerek, sorunun kökenindeki asıl nedenlerin toplumsal çerçevede inşa edildiğini savunmuş; bu savunu, medikal modelin tahakkümünü kırarak sosyal modeli öne çıkartmıştır. Bu bağlamda, engelliliğin aslında biyolojik olmadığı, toplumsal ve kültürel sistemde üretilen baskıların, ön yargıların ve stereotiplerin neticesindeki "normallik" ve "sağlam bedenlilik" ideolojilerinin bir inşası olduğu savunulmuştur (Burcu, 2006, s. 78).

Toplumsal bağlamdaki engelleyici bariyerler neticesinde engelliler, genellikle erişilebilirlik, ekonomi, eğitim, sağlık ve sosyokültürel yaşam gibi alanlarda birtakım sorunlar yaşamaktadır. Bu yüzden engelli bireylerin eşit ve bağımsız bir biçimde toplumsal katılım sağlamları için hak hareketinin varlığı ve aktif bir mücadelenin yürütülmesi önem arz etmektedir. Dolayısıyla mevcut çalışmada, genel kapsamda engelli hakları hareketine odaklanılmakla birlikte, bu hak hareketinin gelişim seyri, mücadele alanları ve talepleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Türkiye'deki ilgili bilimsel literatür incelendiğinde, bu konuda bir eksikliğin ve boşluğun olduğu görülmüş, dolayısıyla bu açıdan çalışmanın bilimsel literatüre katkı sağlaması beklenmektedir. Çalışmada, ilkin birçok sorunun kaynağı olarak görülen medikal modelin doğurduğu sorunlara sosyal model perspektifinden bakılmış ve anlayış değişikliği üzerinde durulmuş, daha sonra yeni sosyal hareketler ekseninde engelli hakları

hareketinin gelişimi ve talepleri ele alınmış, son olarak ise hareketin ilk geliştiği ülkelerdeki durumuna odaklanılmıştır.

Engellilik Söylem ve Uygulamalarındaki Değişim: Medikal Modelden Sosyal Modele Geçiş

Batı toplumlarında engellilik, yüzyıllarca ahlaki anlamdaki çöküntüyü baz alan bir anlayış kapsamında değerlendirilmiş, ancak bilimsel anlayışın ve rasyonalitenin gelişmeye başlamasıyla tıp ve rehabilitasyon gibi uygulamalı disiplinler öne çıkmaya başlamış, bu dönemden sonra engellilik alanında gelişen medikal model ile birlikte sağlık uzmanları ve eğiticiler gibi çeşitli uzmanlık alanları engelli bireylerin yaşamına girmiştir (Braddock & Parish, 2011, s. 103). Medikal engellilik modeli, engelli bireyleri patolojik bir çerçevede değerlendirerek bireylerin tedavi edilmesini ve “normalleştirilmesini” esas almış, dolayısıyla engellilik bireyselleştirilerek toplumsallıktan soyutlanmıştır (Ünal, 2021, s. 238). Toplumdan soyutlanan engelli bireylere yönelik gerçekleşen ayrımcılık, farklı şekillerde somutlaşmış olup bireyler, kimi zaman küçümsenirken kimi zaman da sistemli bir biçimde dışlanmaya maruz kalmıştır (McCarthy, 2003, s. 210).

Sosyal dışlanmaya tabi tutularak marjinalize edilen bireyler, genellikle temel insan haklarından faydalanma noktasında da diğer bireylere göre dezavantajlı hale gelmiştir (Meyers, 2014, s. 462). Çoğunlukla ayrımcılığa tabi tutulan engellilerin, bazı dönemlerde temel yaşam hakları da ihlal edilmiş, özellikle Sosyal Darwinizm ve Öjenizm öğretileri çerçevesinde güçsüz ve zayıf insanlar şeklinde değerlendirilerek yaşamlarına son verilmeye çalışılmıştır. Öjenizm, “sağlam bedenlilik” ideolojisiyle toplumsal yaşamda “üstünlerin” çoğalmasını ve üremesini desteklemiş, “normalin” dışında kalan ve “zayıf” olarak nitelendirilen engelli bireylerin üremesini engellemeye, hatta bu bireyleri yok etmeye çalışmıştır (Aytemur Sağıroğlu, 2020, s. 131). Dolayısıyla “kusursuz” bir toplum inşa etme yolundaki hedefini bu ideolojik inşa üzerinden gerçekleştirme çabası içerisine girmiştir. Bununla birlikte, 19. yüzyılda bir yandan görme ve işitme engelli öğrenciler için oluşturulan yatılı eğitim kurumlarının sayısı artarken diğer yandan zihinsel yeti yitimi olan bireylerin toplumdan soyutlanmaları ve çeşitli kurumlara kapatılmaları giderek hız kazanmıştır (Braddock & Parish, 2011, s. 126).

Engelli hakları hareketi, 1960’lı yıllardan itibaren bireylerin maruz kaldıkları bu baskılara ve marjinalizasyona karşı bazı öneriler geliştirmiştir. Öncelikle ideolojik bağlamda medikal modelin yerine sosyal modeli ikame etmek ve engelli vatandaşların haklarını yasal anlamda güvence altına alan düzenlemelerin yapılması önemli görülmüştür. Ayrıca bağımsız yaşam merkezleri kurularak engellilerin kendi sorumluluklarını almaları istenmiştir (Winter, 2003, s. 40). Dolayısıyla engellilik alanında faaliyet gösteren aktivistlerin büyük çoğunluğu, medikal modeli kabul etmemiş, onlara göre bu model, sorunu öznenin bedenindeki yeti yitimine bağlayarak sorumluluğu bedene yüklemiştir. Aktivistler, bu anlayışın yerine sorunun öznenin dışındaki toplumsal kalıplarda, ön yargılarda ve pratiklerde arayan sosyal modeli savunmuştur (Galusca, 2011, s. 246). Başka bir deyişle, engellilik konusunda çalışan birçok aktivist ve araştırmacı, engelli bireylerin yaşadıkları ekonomik, toplumsal ve siyasal problemleri işlevsel yetersizliğe bağlayan yaklaşımları kabul etmemiştir (Gleeson, 2011, s. 369). Toplumsal, siyasal ve kültürel etkenlerin, engelliliği ve deneyimlenen sorunları oluşturan asıl nedenler olarak baz alınması gerektiğini savunmuştur.

Aktivistler, deneyimlenen pek çok sorunun kültürel tanımlama biçimine bağlı olduğu düşüncesini benimsemiş, bireylerin toplumsal hayatta bağımsız biçimde katılımlarının önündeki en büyük engellerden birinin erişilebilirlik standartlarının düşük olması olduğunu belirtmiştir. Bu kapsamda mimari düzenlemelerin standart bir şekilde yapıldığı; toplu taşıma araçları, binalar, kaldırımlar, yollar ve engelli rampaları gibi tüm kamusal alanların ve girişlerinin engelleyici bariyerler barındırdığı savunulmuştur (Köten & Erdoğan, 2014, s. 91). Dolayısıyla bu engelleyici bariyerler nedeniyle engelli bireyler, toplumsallaşma sürecinde farklı uygulamalara maruz kalmış ve toplumsal katılımın dışında tutulmuştur (Bucuka, 2019, s. 901).

Engellilik söylemlerinin medikal modelden uzaklaşmasıyla toplumsal bariyerlerin bilinmesi, engelli hakları hareketinin sosyal adalet, eşitlik ve toplumsal katılım gibi konulardaki mücadelelerine katkı sağlamıştır (Barton & Armstrong, 2011, s. 299). Dolayısıyla yeni sosyal hareketler kapsamındaki bir aktivizm olarak değerlendirilen engelli hakları hareketi, engellilerin toplumsal bağlamda kimlikleri ve kültürleriyle kabul görmeleri için mücadele etmeye başlamıştır.

Engelli Hakları Hareketinin Gelişmesi ve Talepleri

Genel olarak sosyal hareketler, 18. yüzyılın sonlarından itibaren filizlenmeye başlayan ancak 19. yüzyılda öne çıkan klasik sosyal hareketler ile 1960’lı yıllarda başladığı kabul edilen yeni sosyal hareketler biçiminde kategorize edilmektedir. Klasik sosyal hareketler, daha çok işçi ve ulusalcı hareketleri ihtiva ederken, yeni sosyal hareketler ise kültür ve kimlik gibi daha farklı içeriği olan geniş bir aktivizmi ihtiva etmektedir (Aslan, 2016, s. 135). Klasik bir hareket olan işçi hareketi, sermaye sahiplerinin egemenliğine karşı örgütlenen ve üretilen kaynaklar üzerinde

söz hakkına sahip olmak istemiştir (Touraine, 2016, s. 45). Yeni sosyal hareketler ise daha çok beden, sağlık, ekoloji, kültür ve kimlik gibi insanlığın devamını sağlayan temalarla ilgilenmiştir (Offe, 2016, s. 57-58). Aslında yeni sosyal hareketler olarak addedilen bu süreçteki hareketler, farklı kültürel ve kimliksel yapıları görünür kılarak toplumsal bir dönüşümü hedeflemiştir (Çayır, 2016, s. 30). Dolayısıyla dünyanın birçok yerinde 1960'lı yıllardan sonra çeşitli yeni toplumsal hareketlilikler görülmeye başlanmış, bu bağlamda Amerika'da Sivil Haklar Hareketi, Fransa'da 1968 olayları ve bazı ülkelerdeki öğrenci protestoları birtakım dönüşümlerin öncüsü olmuştur. Yine 1970'li yıllardaki kadın hareketleri ve ekolojik hareketler, bazı değişimlerin temel dinamikleri hakkında fikir vermiştir (Della Porta & Diani, 2020, s. 1). Özetle sanayi toplumlarındaki çatışmalar, ekonomik bir muhtevaya sahipken, bu çatışma alanı daha sonraki toplumlarda kültürel bir alana kaymıştır (Melucci, 2016, s. 81). 1960'lardan itibaren yeni sosyal hareketler; kadın hakları, ekoloji, nükleer ve savaş karşıtlığı, etnik kimlikler ve kültürel farklılıkların kabulü gibi temalara odaklanmıştır. Bu kapsamda engelli hakları hareketi de bu yeni paradigma çerçevesinde değerlendirilmekte; bu hareket, eşit düzlemde farklılıkların ve kimliklerin kabul edilmesini yönünde mücadele etmiştir. Başka bir söylemle bu hareket, engellilerin toplumsal yaşamın çeşitli alanlarında deneyimledikleri ayrımcılıkların ve sosyal dışlanışlıkların bertaraf edilmesi için bir hak savunusu geliştirmiştir.

Toplumsal katılımın dışında kalan engelli bireylerin erişilebilirlik, istihdam, politik, eğitim, sağlık vb. pek çok alanda temel vatandaşlık haklarının ihlal edilmesi, ortak bir mücadele alanının zeminini oluşturmuştur. İhlal edilen söz konusu haklar, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra daha çok vurgulanmış, bazı ülkelerde her ne kadar engellilerle ilgili yasal bir mevzuat oluşturulmuş olsa da hem uygulamada bazı aksaklıklar yaşanmış hem de mevcut düzenlemelerin yetersizliği söz konusu olmuştur. Bu durum ise başta ABD ve İngiltere olmak üzere birçok ülkede engelli hakları hareketinin örgütlenmesine ve haklarını savunan birer sosyal harekete dönüşmesine neden olmuştur. Engelli hakları hareketinin temel vurgusu ise toplumsal ve yapısal bariyerlere kaymış, dolayısıyla sosyal modelin temel argümanları etrafında mücadele birliği sağlanmıştır (Arıkan, 2002, s. 16). Ancak engelli hakları hareketinin organize olması ve uluslararası bir sosyal harekete dönüşmesi kolay bir biçimde gerçekleşmemiştir. Bu mücadelede bireylerin karşılıklı güçlükler çıkmış olup bu güçlüklerin başında medikal modelin hegemonik bir yaklaşım olması ve engelliliği oluşturan etkenlerin neler olduğu hususu gelmekle birlikte, engelliliğin tanımlanmasındaki farklı yaklaşımların oluşturduğu karmaşık yapı da söz konusu güçlüğü artırmıştır (Sabatello, 2013, s. 13).

Tüm güçlüklerle rağmen başta Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere olmak üzere diğer Avrupa ülkelerinde de engelli bireylerin yaşadıkları sosyal dışlanma, damgalanma ve bağımlı yaşam gibi sorunlara karşı çıkan engelliler, bir sosyal hareket olarak engellilerin haklarını savunmaya başlamıştır. Bu hareket, toplumsal ön yargıları elemine ederek sosyal içermeyi gerçekleştirmek için çeşitli politik ve yasal eylemliliklerde bulunmuş, böylece belirli bir kamuoyunu oluşturmaya çalışmıştır (Scotch, 1989, s. 380). Bu doğrultuda, sosyal bir hareket olarak engelli hakları hareketine göre tıbbi anlayış, engelliliği rehabilite edici bir anomali ve bireysel bir trajedi olarak gördüğünden toplumsal baskıyı, marjinalizasyonu ve engelleri görmezden gelmiştir. Başka bir söylemle engelliler, muhtaç bireyler olarak tanımlanmış, eşit yurttaşlık hakları olan ve hakları korunması gereken bireyler olarak görülmemiştir (Winter, 2003, s. 38). Nitekim engelli hakları hareketinin mücadelesinin neticesinde 1970'li yıllardan sonra engellik alanındaki anlayış farklılaşmaya başlamış; bu durum, hem uluslararası mevzuatın şekillenmesinde belirleyici bir unsur olmuş hem de engelli haklarının daha çok gündemleşmesine katkıda bulunmuştur (Çetin, 2017, s. 108).

Engelli hakları hareketi, yeni bir anlayışla hareket etmiş, engellilerin damgalanmaya ve marjinalizasyona tabi tutularak ezildiğini betimleyerek, bireylerin yaşadıkları sorunları anlamaya çalışmış ve engellilik ile yeti yitimi arasında bir ayrım yapma yoluna gitmiştir. Yeti yitimi, bilişsel ve biyolojik bir durum olarak görülmüş, engellilik ise toplumsal yaşamdaki organizasyonlarla ilgili bir durum olarak değerlendirilmiştir. Bu yüzden engelli hakları hareketi, esasında buradaki toplumsal bariyerlere odaklanmıştır (Winter, 2003, s. 35-36). Başka bir söylemle söylenecek olursa, engelli hakları hareketi, engelli bireylere karşı var olan sosyal dışlanma, ayrımcılık ve ötekileştirilme noktasındaki toplumsal ve kültürel bariyerlere yapılan itirazların temsilcisi olmuştur. Dolayısıyla deneyimlenen sorunlar, toplumsal bağlam içinde değerlendirilmiştir.

Engellilerin yaşadıkları sorunların temel kaynaklarını toplumsal dinamikler oluşturmuş olup özellikle toplumsal bağlamda inşa edilen engellilik kültürü belirleyici bir unsur olmuştur. Engellilik kültürünün oluşturulmasında, hem toplumdaki diğer bireylerin engelli bireylere attıkları kültürel anlamlar hem de engelli bireylerin kendi deneyimleri sonucu oluşan anlamlar etkili olmaktadır. Ancak yeni bir engellik kültürünün inşasında, bireylerin ihtiyaçlarının öne çıkartılması ve engellilerin kendi girişimleri önem arz etmektedir. Bu çerçevede, engelli bireylerin ortak bir paydada buluşmaları ve mücadele içerisine girmeleri önem kazanmaktadır. Bu yeni engellilik kültürünün inşasında, sadece engelli bireylerin mücadelesi değil, diğer engelli olmayan

bireylerin de mücadelede destekleyici bir rol üstlenmeleri ve farkındalık sahibi olmaları gerekmektedir (Burcu, 2015, s. 121-122). Bu doğrultuda, engelli bireylerin ebeveynleri ve diğer dostları, 1950'lerden sonra engelli bireylere yönelik hizmetlerin yaygınlaştırılması için bir araya gelerek örgütlenmeye başlamıştır. Söz konusu çabanın neticesinde, çeşitli aktivite merkezleri ve okulların açılmasının yanında, engelliliğin önlenmesi için bazı uluslararası örgütler de kurulmaya başlanmıştır (Braddock & Parish, 2011, s. 149). Dolayısıyla ancak topyekün bir mücadele ile engelli hakları hareketi başarılı olarak stereotipleri, ön yargıları ve diğer olumsuz kimlik tanımlamalarını ortadan kaldırabilmektedir. Bu kimlikler, çeşitli çıkarlara göre toplumsal olarak oluşturulduğundan statik ve değişmez bir yapı göstermemektedir (Galvin, 2011, s. 483). Bu nedenle, toplumsal çerçevede inşa edilen bu olumsuz kimlik algıları, sosyal dışlanma ve diğer sorunların çözülmesine yönelik bir mücadelenin gerekliliği söz konusu olmaktadır. Zira engelli bireyler, genellikle düzenleme ve uygulamalarda dikkate alınmayarak dışlanmıştır.

Engellilerin düşüncelerini ve deneyimlerini dikkate almadan yapılan uygulamalar, belirli bir süre sonra engelliler tarafından tepkiyle karşılanmaya başlanmıştır. Uluslararası arenada engelli hakları aktivizmi, kendileriyle ilgili konularda fikirlerinin alınmasını talep etmiş ve eşitlik ekseninde yürütmenin gerçekleşmesini istemiştir. Bireylerin bahse konu olan bu talepleri, daha sonra birçok kazanımın sağlanmasına vesile olmuştur (Kayess & French, 2008, s. 12). Zaten engelli hakları hareketi, engelli bireylerin toplumsal yaşamda yaşadıkları sorunlara yönelik bir tepki olarak doğmuştur. Özellikle kaynakların yetersiz olması, eşit olmayan vatandaşlık ve toplumsal konum gibi sorunlara tepki gösterilmiştir. Dolayısıyla engelli bireylerin, toplumsal yaşamın birçok alanında karşılaştıkları sorunlarla mücadele etmek için bu hak hareketini başlattıkları görülmektedir (Burcu, 2015, s. 170).

Yeni sosyal hareketler kapsamında olan engelli hakları hareketi, 1960'larda başlasa da 1980'lerde güçlenmeye başlamıştır. Engelli hakları hareketi, engelliliğin tarihsel ve toplumsal bağlamda inşa edildiğini savunarak "sağlamcı" söylemleri ve yaşanan dışlanmaları hedef almıştır. Bu hareket, engelli bireylerin "zayıf" ve "aciz" olduğu anlayışına karşı çıkarak engelli bireylerin kendi kararlarını vermeleri gerektiğini savunmuştur (Yardımcı, 2015, s. 20). Dolayısıyla başlangıçta engellilik hareketi, engelli olmayan egemen yapıların, engelli bireylerin hayat pratiklerini kısıtladığına dair anlayışı siyasallaştırarak meydan okumuştur (Hughes & Paterson, 2011, s. 63). Bu bağlamda, engelli hareketinin yeni bir toplumsal hareket olduğu noktasındaki tartışmaların başında Shakespeare, Oliver ve Zarb gibi düşünürlerin çalışmaları bulunmaktadır. Bu yeni hareketin, engelli bireyleri özgürleştiren bir potansiyel güç taşıdığı kabul edilmektedir (Beckett, 2011, s. 421). Bu hak hareketi, engelli bireylerin de diğer bireyler gibi özgür ve eşit haklara sahip olduğunu savunmuş, "normalliğin" hegemonyasına itiraz etmiştir. Zira herkesin "sağlam bedenlilik" konumu geçici olup yeteri kadar uzun yaşayan bütün insanlar, engellilik kimliğini taşıyacaktır. Engelli hakları hareketi, uzun süre sağlam bedenliliğin hegemonyasına karşı direnerek toplumsal katılımın ve kamusal erişimin sağlam bedenliğe bağlı olmadığını savunmuştur (Mcruer, 2011, s. 558). Engelli bireylerin, toplumsal ve kamusal alanın dışında tutularak ikinci derecede önemli bireyler olarak görülmesi tartışma konusu yapılmıştır. Böylece bir öz savunma şeklinde olan bu hareket, gün geçtikte toplumsal destek ağlarını güçlendirmeye başlamış ve engellilik olgusunun toplumsal düzlemde ele alınmasını sağlamıştır. Engelli bireylerin de eşit haklara sahip oldukları anlayışı baz alınarak bireylerin taleplerine ve söz haklarına vurgu yapılmıştır.

Engelli aktivizminin temel özelliklerinden biri, öz savunma biçiminde olması ve öncülerinin de engelli bireylerden oluşması hususudur. Bu öz savunma düşüncesi, hak arama olmadan bazı kazanımların elde edilemeyeceği anlayışına dayanmaktadır (Sabatello, 2013, s. 14). Söz konusu hak arama anlayışının örgütsel dinamiklerinin oluşmasına zemin hazırlayan çeşitli etkenler söz konusu olmuştur. Modern çağda birbirine benzeyen engelli bireylerin tedavi ve çeşitli hizmetler için bir araya getirilmeleri, grup kimliğinin gelişmesini sağlamıştır. Bu grup kimliği, hareketin ivme kazanmasında önemli bir etken olmuştur (Braddock & Parish, 2011, s. 101). Ancak tarihsel çizgide engelli bireyler, niceliksel olarak her ne kadar çok olsalar da örgütlenmeleri kolay olmamıştır. Bunun başlıca nedeni, hem engelli bireylerin hem de toplumsal yapının engelliliğin özellikleri, boyutları ve çözümü noktasında bilinçli olmamasıdır. Dolayısıyla engelli bireylerin bir hareket haline gelmeleri belirli bir duyarlılık ve farkındalık düzeyinin kazanılmasıyla mümkün olabilmektedir. Bu da ancak bazı zorlukların ardından gerçekleşebilmiştir (Arıkan, 2002, s. 12). Bu çerçevede, işitme engelli bireyler, 19. yüzyılın sonlarında okulları ve işaret dili eğitimini kontrollerinde tutmak isteyerek ilk siyasal eylem grubu olarak ortaya çıkmışlardır (Braddock & Parish, 2011, s. 141). Daha sonra farklı alanlarda da ortaya çıkan aktivistler, çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur. Bazı aktivistler, terminolojik konulara açıklama getirmeye çalışmışlardır (Shakespeare, 2019, s. 918). Dolayısıyla engelli aktivistlerin bir hareket haline gelmesi, uluslararası düzlemde çeşitli kazanımlar sağlamıştır. Bu bireylerin, engelli haklarını güvence altına almak için birtakım girişimlerde bulunmaları, bağımsız yaşam politikalarını da etkilemiştir (Barnes, 2013, s. 6). Fakat başlangıçta ortaya çıkan siyasal eylem gruplarının

mikro düzeyde kaldığı görülmekte, hak temelli bir anlayış eksenindeki örgütlenme, ancak 20. yüzyılın ortalarından sonra ortaya çıkmaya başlamıştır.

Önceleri engelli hakları alanında çalışan örgütlerden ziyade, sorunu bireysel ve biyolojik gören, dolayısıyla tıbbi ve rehabilitasyon hizmetlerini sunmak üzere bir araya gelen birtakım oluşumlar ve örgütlenmelerden söz edilebilir. 1980'li yıllara kadar bu konuda, her ne kadar BM bazı politikalar belirlese ve yasal düzenlemeler yapsa da hak eksenli sosyal değişimler geri planda kalmış; sorun, kamusal ve toplumsal olarak değil, bireysel olarak görülmüştür (Hurst, 2003, s. 572). Fakat 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ırkçılık, kadın hakları ve farklı cinsel yönelim gibi alanlarda mücadele eden bireylere engelli bireyler de eklenmiştir. Bu yeni toplumsal hareketler; toplumsal, ekonomik ve siyasal dışlanmaya karşı çıkmış ve politik bir kimlik inşa etmeye çalışmıştır. Zira engellilik siyaseti, engelliliğin temelde siyasi bir sorun olduğunu savunmuştur. Bu dönemde siyasal partiler ise engelliliği bir politik baskı alanı olarak görmemiş, yeti yitimi olan alan olarak tıbbi uygulamalara teslim etmiştir (Shakespeare & Watson, 2011, s. 387-388). Engelli hakları hareketi, bu anlayışı değiştirmek istemiş ve engelli bireyleri kendi tercih mekanizmalarında fonksiyonel olmaları için güçlendirmeye çalışmıştır. Ayrıca bu bireylerin toplumsal, ekonomik ve siyasal anlamda fırsatlar konusunda marjinalize edilmelerine karşı çıkmıştır (Longmore, 2011, s. 470). Sosyal anlamda engelli bireyleri dışarıda tutan, ötekileştiren ve bağımlı kılan ayrımcı anlayış eleştirel bir süzgeçten geçirilmiştir.

1970'li yıllara kadarki engellilik söylemlerinin odağını savaşlarda engelli hale gelen ve gazi olan erkekler oluştururken, doğuştan engelli olanlar veya kadınlar gibi gruplar geri planda kalmıştır (Atasü Topçuoğlu, 2014, s. 131). Ancak engelli hakları hareketi, süreç içerisinde gelişerek bütün bu grupları da kapsamaya çalışmıştır. Küresel bir olgu olarak engelli hareketi, özellikle 20. yüzyılın son çeyreğinde ivme kazanmıştır. Bu dönemden sonra engelli bireyler, dünyanın her yerinde toplumsal bazda çeşitli değişimlerin gerçekleşmesi hususunda çalışmaya başlamıştır. Bu kapsamda, 1998 yılında Mexico'da Engelliler Enternasyonal Beşinci Dünya Kongresi toplanmıştır. Bu toplantıya 78 ülkeden 2.000 civarında delege katılmış olup engellilik hareketi, evrensel bazda ortak stratejiler geliştirmeyi hedeflemiştir (Shakespeare & Watson, 2011, s. 391-392). Çünkü engelli bireylerin yaşadıkları sorunlar, evrensel ölçekte benzer nitelikler göstermiştir. Dolayısıyla engelli bireylerin yaşadıkları damgalanma, ihmal, istismar, kurumlara kapatılma, kısırlaştırılma gibi birçok sorun engelli hakları hareketinin çıkış odağını oluşturmuştur (Altuntaş & Atasü-Topçuoğlu, 2016, s. 61).

Engelli hakları hareketi, gerek yeti yitimi olsun gerekse de çevresel ilişkiler olsun, tüm alanlarda aktif çalışarak engellileri yönlendirmeye çalışmıştır. Bu hareket engelli kadınları, azınlıkları ve bu hareket içinde yer almayan diğer benzer grupları da hareketin içine katmaya çalışmıştır. Bu bağlamda Dünya Engellilik Enstitüsü, BM, ABD Uluslararası Hareketlilik Örgütü, Rehabilitasyon Enternasyonal gibi çeşitli örgütlerin çabalarıyla bu konuda görece bir ilerleme kaydedilmiştir (Schriner, 2011, s. 293). Bu ilerleme, genel olarak evrensel bağlamda olumlu bir hava estirse de ülkelere göre bazı farklılıklar göstermiştir. Farklı ülkelerde, içinde yaşadıkları toplumda kendilerini sorumlu hissedilen engelli grupları, toplumdaki olumsuz tutum ve davranışlarla mücadele etmiş, diğer engelli bireylere ve ailelerine temel yurttaşlık hakkı olan çalışma yaşamı, eğitim gibi konularda yardımcı olmaya çalışmıştır (Miles, 1996, s. 511).

Engelli hakları hareketinin, uzun yıllardır üzerinde durduğu temel konulardan biri engelli bireylerin yurttaşlık haklarıdır. Çünkü engelli bireyler, uzun yıllar ekonomik, siyasal, sağlık, eğitim, toplumsal ve kültürel hakları bakımından ayrımcılığa uğramıştır (Arıkan, 2002, s. 13). Söz konusu alanlarda yaşanan ayrımcılıkla mücadele eden engelli hakları hareketi, yeni bir engellilik anlayışı ve kimlik siyasetini oluşturmaya çalışmıştır. Yeni bir engelli kimlik siyasetinin gelişmeye başlaması, engelli bireyin hayatında değişiklik yaratan medeni haklar ve bağımsız hareket etme kampanyalarının düzenlenmesinde araçsal bir rol oynamıştır. Engelli kimlik siyasetinin gelişmesi, bireylerin ve toplumun engelliliği yeniden tanımlamasını sağladığından önem arz etmektedir. Dolayısıyla bu bilinçsel farkındalık değişimi, birtakım toplumsal ve siyasal reform taleplerini tetiklemiştir. Bu bağlamda, yurttaşlık hakları alanında sağlanan kazanımlar, bireylerde hukuki düzlemde eşit yurttaş oldukları algısını yaratmıştır (Shakespeare & Watson, 2011, s. 411). Böylece temel haklar olan eşit yurttaşlık haklarından yıllarca mahrum bırakılan engelli bireyler, bu sorunlarla mücadele eden bir siyasal hareket olarak örgütlenmiştir. Bu örgütlenme, siyasal anlamda belirli bir grup kimliğini oluşturarak, birtakım medeni haklarının elde edilmesini sağlamıştır.

Yeni sosyal hareketler kapsamında 1960'lı yıllardan sonra örgütlenen engelli hakları hareketi, engellilik anlayışının değişmesini sağlamış ve çeşitli kazanımlar elde etmiştir. Bu bağlamda, sosyal modelin öne çıkması ve engellilik alanındaki akademik çalışmaların hız kazanması önemli olup bu çalışmaların, öncelikle ABD ve İngiltere'de geliştiği görülmektedir (Yelçe, 2020, s. 4). Engellilik çalışmaları, ABD'de 1960'lı yıllarda ortaya çıkan Bağımsız Yaşam Hareketi'nin emekleri doğrultusunda gelişme göstermiş ve 1990'lı yıllarda bir disiplin

haline gelmiştir. Birbirinden farklı hareketlerin, hak ve özgürlükler için mücadele etmeye başladıkları bir dönem olan 1960'lı yıllarda engelli aktivistler de çalışmalarına başlamış; engelli bireylerin dışlanmasına, damgalanmasına ve marjinalleştirilmesine karşı bir mücadele anlayışı geliştirmiştir (Meşe, 2014, s. 89). Bu mücadelenin katkısıyla son yıllarda evrensel ölçekte engellilik tartışmaları daha çok kültürel kimlik ekseninde yapılmaya başlanmıştır; bu tartışmalar, uygulamada ekonomik, politik ve toplumsal alanları etkileyerek birtakım kazanımlar sağlamıştır (Kaldık, 2021, s. 16).

Engelli hakları hareketinin mücadele ettiği ekonomik bağımsızlık, eşit yurttaşlık ve diğer haklarla ilgili taleplerinin kazanıma dönüşmesinde kitle iletişim araçlarının etkisini göz ardı etmek mümkün değildir. Engelli hakları hareketi, bu mücadele yolculuğunda belirlediği hedeflere ulaşmak için özellikle kitle iletişim araçları gibi çeşitli mekanizmaları araçsal olarak etkin şekilde kullanmış ve kamuoyunun da desteğini almaya çalışmıştır. Bu bağlamda kullanılan yeni medya teknolojileriyle aktivistler, hem engelli bireylerle hem de engelli haklarını savunan diğer bireylerle kolay biçimde etkileşime geçmeye başlamıştır (Meriç Fermanoğlu, 2019, s. 124). Bu durum, engellilerin örgütlenmelerini kolaylaştırmış ve temel mücadelelerinin güçlenmesini sağlamıştır. Böylece engelli bireylerin haklarını savunan aktivistler, erişilebilirlik standartlarının yükseltilmesi, eğitimin desteklenmesi, işaret dilini bilen elemanların çalıştırılması ve engellilerin çalışma yaşamına katılmaları gibi toplumsal katılımı artıran taleplerini daha kolay biçimde dile getirmeye başlamıştır (Beaulaurier & Taylor, 2001, s. 78). Farklı bir söylemle, özellikle gelişen medya teknolojileri ile birlikte engelli hakları alanında çalışanların örgütlenmeleri ve hızlı hareket etmelerini kolaylaştırmış olup bu hareketin, ulusal ve uluslararası ölçekte kamuoyu oluşturarak kurumlar, iktidarlar ve siyasal aktörler üzerinde baskı kurma mekanizmaları güçlenmiştir. Bunun neticesinde, gerek ulusal gerekse de uluslararası çapta birçok yerde birtakım yasal düzenleme ve uygulamalarda iyileştirmeler yapılmaya başlanmıştır.

Engelli bireylerin istihdam, erişilebilirlik, eğitim ve sosyal içerme gibi çeşitli alanlarda sorun yaşamaları, yani deneyimledikleri problem alanının genişliği, mücadelenin güçlük derecesini artırmış olsa da engelli hakları hareketinin, pek çok toplumsal ve yasal kazanımını önleyememiştir. 1975 yılındaki Birleşmiş Milletler Engelli Bireylerin Hakları Beyanname'si bu mücadelenin başarılı bir örneğini teşkil etmektedir (Arıkan, 2002, s. 17). Ayrıca Engelli Bireylerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin BM tarafından 2006 yılında kabul edilmesi de önemli uluslararası kazanım örneklerinden biridir.

Farklı alanlarda sağlanan birçok kazanıma rağmen engelli bireylerin, ekonomi alanında ve çalışma yaşamına katılımlarında birtakım sorunları devam ettiğinden yoksullaşmanın boyutu yüksektir. Bu nedenle, engellilik hareketin 21. yüzyılda hâlen mücadelesini verdiği alanlardan biri yoksulluktur. Dünyanın birçok yerinde engelli bireylerin büyük bir kısmı, yoksul olmakla birlikte bu durum, gelişmiş ülkelerde de aynı şekilde görülmektedir. Bu ülkelerde de engellilerin ortalama gelirleri düşük olduğu gibi bireylerin büyük bir kısmı işsizdir (Braddock & Parish, 2011, s. 161). Bu bakımdan, engelli hakları hareketinin üzerinde önemle durması gereken meselelerden biri de bireylerin ekonomik bağımsızlıklarının sağlanması hususudur (Schriner, 2011, s. 174).

Engelli Hakları Hareketinin İlk Görünümleri: ABD ve İngiltere

Bireylerin bağımsız hareket ederek toplumsal katılım sağlamaları açısından ülkeler düzeyinde çeşitli düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Ülkelerin, bu yasal düzenlemeleri ve uygulamaları hizmete sunmaları için engelli bireylerin de bazı taleplerin maliki olmaları önem arz etmektedir. Söz konusu durum ise ancak örgütlü bir düşünce yapısıyla mümkün olabilmektedir. Bu noktada, dünyanın birçok yerinden bireylerin, Engelliler Enternasyonalı Uluslararası Kongrelerine katılarak diğer bireylerden öğrendikleri örgütsel düşünceleri kendi ülkelerinde uygulamaları engelli hareketini güçlendirmiştir (Shakespeare & Watson, 2011, s. 402). Elbette ki engelli bireylerin tüm sorunlarının çözülmesi sadece engelli hakları hareketine bağlı değildir. Dünyanın birçok yerinde çeşitli sorunlar yaşanmakta, yaşanan bu sorunların bölgesel, ulusal ve uluslararası anlamda farklı boyutları bulunmaktadır. Ancak sorunların çözülmesi için mücadele azminin varlığı önemli olmakla birlikte, bu yörüngede pratikte örgütlü bir biçimde çalışan bazı hak hareketlerinin olması ayrıca önem arz etmektedir. Bu çerçevede, bazı alanlarda hak arama mücadelesi veren örgütler, farklı grupların örgütlenmesine ve mücadele etmesine simgesel ve eylemsel olarak kılavuzluk edebilmektedir.

Amerika'da 1960'lı yıllardaki Afrikalı Amerikalıların mücadelede kullandıkları yöntemler, diğer dezavantajlı gruplara da örnek teşkil etmiştir. Özellikle 1964 yılında kabul edilen Sivil Haklar Yasası birçok alandaki ayrımcılığı ortadan kaldırmış, dolayısıyla bu yasal düzenleme birtakım özgürlükçü düzenlemelere zemin hazırlamıştır (Middleton vd., 1999, s. 109). 1960'lı yıllarda farklı engelleri olan bazı engelli grupları bir araya gelerek örgütlenmeye başlamıştır. Özellikle Amerika'da 1970'li yıllarda Bağımsız Yaşam Hareketi, ülkedeki siyahilerin ve bazı kadınların medeni haklar konusundaki mücadelelerinden ilham alarak haklarını savunmaya

başlamış, kendi tercihlerini belirlemek ve yaşamlarının denetimini ellerine almak için mücadele geliştirmiştir. Benzer şekilde İngiltere’de de engelliler, geleneksel anlayıştan ve kurumsal düzenlemelerden kaynaklanan marjinalizasyonu ve ayrımcılığı toplumsal engellerle açıklamaya başlamışlardır (Hurst, 2003, s. 572-573). Bu bağlamda Oliver ve Barnes gibi düşünürlerin toplumsal alandaki engellere ve problemlere yaptıkları vurgu engelli hakları açısından önem arz etmektedir. Ayrıca Vietnam Savaşı’ndan sonra engelli olan ve ülkelerine geri dönenlerin hem niceliksel olarak fazla olmaları hem de bilinçlenmeleri ABD’de engelli hakları hareketinin gelişmesini sağlamıştır. Bu hak hareketinin gelişmesinde 1960’lı ve 1970’li yıllardaki politik ve toplumsal iklimin de önemli etkisi olmuştur.

Amerika Birleşik Devletleri’nde örgütlenen engelli hakları hareketi, tıbbi bakış açısının engelli bireyleri toplumsal yapıdan izole ettiğini savunarak, bu anlayışın yerine toplumsal bariyerleri esas alan bir anlayışın ikame edilmesini savunmuştur. Engelli hakları hareketinin etkisi sadece ABD ile sınırlı kalmamış, diğer Avrupa ülkelerine de sirayet etmiştir. Bu çerçevede diğer ülkelere de sosyal bağlamı esas alan birtakım yasal düzenlemeler yapmaya başlamıştır. İngiltere’deki Engellilere Yönelik Ayrımcılıkla Mücadele Kanunu ve AB’nin 2003 yılını Engelliliğe Yönelik Ayrımcılıkla Mücadele Yılı olarak ilan etmesi, verilen bu mücadelenin somut sonuçlarıdır (Güngör & Güneş, 2012, s. 36-37).

1970’li ve 1980’li yıllarda Amerikalı engelli hakları hareketi, her ne kadar istihdam, barınma ve erişilebilirlik gibi alanlardaki sorunlar üzerinde kısmen dursa da ağırlıklı olarak toplumsal dışlanma ve ayrımcılık gibi konulara odaklanmıştır (Scotch, 1989, s. 384). Engellilerin haklarını koruyan ve eksene alan önemli kanunlardan biri 1973 yılında ABD’de onaylanan kanun olup ayrımcılığı ortadan kaldıran ve eşit fırsatlar sunan bu kanun, çalışma yaşamında ve erişilebilirlikte önemli düzenlemeler getirmiştir (Çetin, 2017, s. 113). Bununla birlikte, Bağımsız Yaşam Hareketi’nin mücadelesinin bir zaferi sayılan ve 1990 yılında kabul edilen Amerikalı Engelliler Yasası, aynı zamanda Avrupa Birliği’nin engellilik politikalarını ve engelli haklarıyla ilgili temel yaklaşımını da etkilemiştir (Çaha, 2016, s. 129).

Amerikalı Engelliler Yasası, engellilerle ilgili çalışma yaşamı, barınma ve kamu hizmetlerine erişim gibi alanlardaki ayrımcılıkları ortadan kaldırarak toplumsal yapının engellilere dönük olumsuz ve dışlayıcı bakışını değiştirmiş, bireylerin haklarını güvence altına almıştır (Middleton vd., 1999, s. 106). Bu yasa, engelliliğin kapsamını geniş tutmuş, çeşitli yeti kayıplarını engellilik kapsamına almıştır (Davis, 2011, s. 512). Amerika’da başta bu yasa olmak üzere yapılan birçok ulusal yasal düzenleme, kapsayıcı ilkeler ekseninde fırsat eşitliğini baz alarak yapılmıştır. Engellilikle ilgili her türlü ayrımcılık yasaklanmış ve anayasal eşitlik ilkesi ekseninde bireylerin bağımsız yaşamları esas alınmıştır. Ayrıca bireylerin toplumsal yaşama tam katılım sağlayarak ekonomik bağlamda özerk olmaları ve toplumsal çerçevede onurlu bir yaşam sürmelerinin temelleri oluşturulmaya çalışılmıştır (Turnbull, 2012, s. 212).

ABD’de söz konusu yasal kazanımlara rağmen, doktor yardımlı intihar sorunu yıllarca çözülememiştir. Engelli hakları hareketi, 1996 yılına kadar bu konuda uzak kalarak daha çok engelli bireylerin dışlanma, istihdam, bağımsız yaşam, eğitim kurumlarına kapatılma, erişilebilirlik ve toplumsal katılım gibi konularda yasal düzenlemelerin yapılması ve uygulanması için mücadele etmiştir. Fakat 1996 yılında engelli hakları hareketi, doktor yardımlı intihara karşı eyleme geçmiştir. Ulusal Engellilik Konseyi ve Ulusal Bağımsız Yaşam Konseyi dâhil onlarca engelli hakları örgütü, bu konunun kanunlaşmasına karşı çıkmıştır (Longmore, 2011, s. 453-454). Bu durum, engellilik alanındaki yasal düzenlemelerde ve uygulamalarda engelli hakları hareketinin de söz sahibi olmasının önemini ortaya koymuştur. Zira örgütsel bir yapının varlığı, hak mücadelesinin meşru zeminini güçlendirmektedir.

İngiltere’de ise siyasal anlamda engelli bireylerin mücadelesi, tarihsel olarak 19. yüzyıla ve bazı engellilerin yürüttükleri sendikacılık faaliyetlerine dayandırılabilir. Ancak asıl engellilik hak hareketinin öne çıkmaya başlaması 1960’lı yıllarda olmuştur. Bu dönemde Engelli Gelirleri Grubu’nun kurulması ve bazı engellilerin entelektüel anlamdaki çabaları önemli katkılar sunmuştur. Dolayısıyla İngiltere’de de 1960’lı yıllardan itibaren engelliliğe yönelik bakış açısında çeşitli değişimler yaşanmaya başlanmıştır. Engelliliğin, yetersizlik ve sağlık sorunu olarak görülmesi anlayışı engelli hakları hareketi tarafından sorgulanmış, deneyimlenen sorunların asıl kaynağının ekonomik, siyasal ve kültürel olduğu savunulmuştur. Engellilerin diğer bireylerle eşit haklara sahip olmadığı, dolayısıyla tıpkı cinsiyetçilik ve ırkçılık gibi alanlarda yaşanan ayrımcı ve dışlayıcı özellikler taşıdığı öne sürülmüştür (Barnes, 2020, s. 7-8). Toplumsal bariyerlere yapılan bu vurgu ile engellilerin bağımsız ve etkin bir yaşam sürdürmeleri savunularak birtakım çalışmalar yapılmıştır.

İngiltere’de gerçekleştirilen bağımsız yaşam kampanyası, engelli hakları hareketinin temel değerlerini işaret etmiştir. Engellilerin de diğer bireyler gibi bazı ihtiyaçlarının bulunduğu, fakat bu ihtiyaçların karşılanma biçiminin engelliler tarafından belirlenmesi ve kaynakların kullanılması inisiyatifinin ve hakkının onlara

birakılması gerektiği anlayışı önemsenmiştir. Sosyal engellilik anlayışın temel argümanlarıyla uyumlu olan bu bakış açısına göre, ihtiyaçların iktidarlar tarafından tek yönlü bir biçimde değil de bireylerin özerk kararlarıyla karşılanması gerekmektedir (Smith, 2013, s. 28).

Engelli bireylerin haklarını savunanlar, politik anlamda daha fazla kazanım elde etmek, lobicilik faaliyetlerinde bulunmak ve baskı unsuru olarak etkili olabilmek için Engelliler İttifakı'nı oluşturmuşlardır. Daha sonra Hunt ve Finkelstein öncülüğünde UPIAS (Ayrımcılığa Karşı Fiziksel Engelliler Birliği) kurulmuştur. 1976 yılında yayımladıkları bildirimlerinde engellilikle ilgili biyolojik ve toplumsal bir ayrıma giderek engelliliğe yönelik yeni yorum getirmişlerdir (Barnes, 2020, s. 9). Bu yorumun temelinde, engelliliğin asıl nedeninin yeti yitimi olmadığı, toplumsal düzlemde inşa edilen ayrımcı ve engelleyici bariyerler olduğu anlayışı yatmaktadır. Özellikle son yıllarda yurttaşlık bilincinin gelişmesiyle engelli bireylerin de diğer bireyler gibi eşit toplumsal, siyasal ve ekonomik haklara sahip oldukları vurgusu öne çıkmıştır. Bu durum, engelliler açısından onurlu ve bağımsız bir yaşamın kapılarını aralamıştır (Burcu, 2007, s. 73). Artık engelliler, bağımlı ve tıbbi çerçevede hasta bireyler olarak görülmemektedir. Zira bireylerin önüne konulan ve kültürel bir engel olarak işlev gören bariyerlere yapılan vurgu öne çıkmıştır.

Engelli hakları hareketinin ABD ve İngiltere'de ortaya çıkması, evrensel bağlamda engelliliğe ilişkin bakış açısını değiştirmeye başlamış, hem niceliksel hem de niteliksel olarak farklılaşan engellilik, toplumsal ve siyasal bağlamda bir dinamizm yaratmıştır. Engelli bireylerin deneyimledikleri sorun ve engeller evrensel olmakla birlikte bu deneyimler, ülkelere göre bazı farklılıklar arz etmiş, aynı şekilde engelli hakları hareketinin gelişmesi, mücadelesi ve kazanımları da ülkelere göre birtakım farklılıklar göstermiştir. Bu çerçevede Almanya'ya bakıldığında, Nazizm döneminde ötenazi öğretisi kapsamında yaklaşık üç yüz bin engelli birey öldürülmüştür. Öte yandan savaşlardan sonra engelli bireylerin sayısı katlanarak artmış olup engellilerin demokrasi mücadelesinde, ilk engelli örgütleri de bu gaziler tarafından kurulmuştur (Köbsell, 2006, s. 15).

Yirminci yüzyılın sonlarına doğru birçok ülkede Öjenizm öğretisini doğrudan veya dolaylı biçimde barındıran yasal düzenlemeler kaldırılmıştır. Ancak engelliler, birtakım erişilebilirlik alanındaki fiziksel tasarım sorunlarından ve toplumsal yapıda klişe hale gelen ön yargı ve kalıplardan ötürü ana akım toplumsal katılımın dışında kalarak fırsat eşitliği bağlamında çeşitli sorunlar yaşamaya devam etmiştir (Beaulaurier & Taylor, 2001, s. 70). Bu sorunların ortadan kaldırılması yönünde pek çok ülkede engelli bireylerin haklarını savunan aktivistler, çeşitli eylemlilikler geliştirmiş ve bir mücadele alanını açmıştır. Örneğin Hindistan gibi bazı ülkelerde engelli hakları hareketinin gelişmesinde, çeşitli farkındalık çalışması yapan bireylerin dışında, sivil toplum kuruluşları çatısı altında faaliyet gösteren aktivistlerin varlığı da önem arz etmiştir. Ayrıca engellilik alanında akademik çalışmalar yaparak bilgi üreten bilim insanlarının çabası da konuyu beslemiştir (Mehrotra, 2011, s. 68). Yine Avustralya'da engelli hakları hareketinin güçlenmesi, engellilerin ülkedeki uygulamalara tepkilerinin sonucunda söz konusu olmuştur (Cooper, 1999, s. 217).

Engelli bireylerin kazanımları, ABD ve diğer Avrupa ülkelerinde engelli haklarını savunan aktivistlerin mücadeleleri neticesinde elde edildiğinden, işlevselliği ve kurumsallığı daha fazla olmuştur. Ancak Türkiye'de ise bu haklar, genellikle belirli bir mücadelenin ürünü olmaktan çok verilen haklar şeklinde olduğundan yasal çerçeveye sınırlı kalmıştır (Ercan, 2021, s. 112). Tarihsel olarak bakıldığında Türkiye'de engelli bireylere yönelik yaklaşım, uzun yıllar hayırseverlik ve merhamet ekseninde olduğundan hak temelli bir paradigma gelişmemiştir. Ancak son yıllarda Avrupa Birliği'ne katılım çabaları ile internet ve iletişim teknolojisinin gelişmesi gibi etkenler, hak temelli yurttaşlık anlayışının gelişmeye başlamasını sağlamıştır (Bezmez & Yardımcı, 2010, s. 612).

Türkiye'de aslında engelli bireylere ait sivil toplum örgütlerinin uzun bir geçmişe sahip olduğu söylenebilir. Örneğin köklü engelli kuruluşlarından olan Altı Nokta Körler Derneği 1950 yılında, Türkiye Sakatlar Derneği ise 1960 yılında kurulmuştur. Ancak bu kuruluşlar, daha çok kamu kurumlarının desteğini almayı ve engellilere eğitim, istihdam, mesleki beceri, sosyal faaliyet gibi yaşamı kolaylaştıran alanlarda çeşitli destekler sunmayı amaçlamıştır. Dolayısıyla daha çok engelli bireylerin ihtiyaçlarına odaklanılmış olup hak eksenli bir mücadele geliştirilmemiştir. Bu durum, engelli bireylerin hak arama noktasında yeterli bir bilince ve farkındalığa sahip olmadıklarını göstermektedir. Öte yandan kamu kurum ve kuruluşları tarafından engelli bireylere ve örgütlerine verilen kısmi destekler de hak temelli bir anlayıştan ziyade adeta lütuf olarak görülmüştür.

Batı'da temelleri 1960'larda atılan fakat 1970'lerde sistemli hale gelen engelli hakları hareketinin mücadelesine benzer bir mücadelenin bu dönemlerde Türkiye'de görüldüğünü söylemek güçtür. Türkiye'de 1990'ların sonlarına doğru hak mücadelesinde bir hareketlilik başlamıştır. 2000'lerde ise söz konusu mücadele artsa da ve engelli bireyler daha çok bilinçlenerek hareket etse de istenen düzeyde başarılı olmadıkları görülmektedir (Burcu, 2015, s. 6). Ancak bu dönemden itibaren sayıları artan engelli hakları savunucuları, hem birtakım bireysel yöntemlerle hem de STK'ların çatısı altında bulunarak mücadele etmeye çalışmıştır. Bu

mücadele, kimi zaman farkındalık çalışmalarıyla kimi zaman da çeşitli lobi, protesto ve hukuki mücadele çalışmalarıyla yürütülmüştür (Ardahanlıoğlu, 2022, s. 5). Bilhassa son yıllarda birtakım evrensel ve ulusal gelişmelere bağlı olarak Türkiye’de de engelli bireylerin bilinçlenmeye ve hakları için mücadele etmeye başladıkları söylenebilir. Ancak bu hak arama mücadelesinin cılız kaldığı ve istenen düzeyde olmadığı da ortadadır. Diğer taraftan her ne kadar son yıllarda kamu politikalarında bir dönüşüm gerçekleşse ve hak temelli bir anlayışa doğru evrilsen de hâlen engelli hakları aktivistlerinin eğilimi gereken pek çok sorun bulunmaktadır.

Netice itibarıyla, engelli hakları hareketi, evrensel çerçevede uzun ve çetin bir mücadele sürecinden geçerek çeşitli kazanımlar elde etmiştir. Fakat dünya ölçeğinde hâlen birçok alanda çeşitli sorunlar devam etmektedir. Dolayısıyla engelli hakları hareketinin, bir yandan mevcut sorunların çözülmesi ve yeni kazanımlar için çabalaması ve eylemlilikler geliştirmesi gerekirken bir yandan da kaynaklarını güvence altına alabilmesi, mesleki uygulamaları ve sosyal politikaları değiştirebilmesi için devletlerle ilişki içerisinde olması gereklidir (Oliver & Zarb, 1989, s. 235). Farklı bir söylemle, engelli aktivizmi, hem siyasal iktidarlar üzerinde şiddet içermeyen bazı baskı aygıtlarını kullanmaktan imtina etmemeli hem de gerektiğinde kolektif kazanımları için iktidarlarla diyalog yolunu açık tutabilmelidir. Öte yandan çeşitli kazanımların elde edilmesine katkı sunabilecek yollardan biri de engelli bireylerin durumuyla ilgili bilimsel çalışmaların yapılarak iktidarlara sunulmasıdır. Engelli bireylerin yaşadıkları sorunların iktidarlar tarafından anlaşılması, çeşitli sosyal politikaların yürürlüğe girmesi ve önlemlerin alınması açısından önem arz etmektedir.

SONUÇ

Sosyal bir olgu olarak engellilik, neredeyse tüm zamanlarda birtakım dezavantajlarla paralel biçimde görülmüş, “normalliğin” ideolojik tahakkümü altında kalmıştır. Engellilik alanında deneyimlenen sorunlar, çağlara ve toplumlara göre değişiklik gösterirken, söz konusu olgunun tanımlanması ve açıklanması da aynı biçimde ortak bir paydanın dışında kalmış ve farklı uygulamalara neden olarak engellilerin yaşamlarını olumsuz etkilemiştir. Dolayısıyla 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra bu durumun karşısındaki bir itiraz olarak ortaya çıkan engelli hakları hareketi, birçok sosyal değişimin ve dönüşümün simgesel ve eylemsel temsili olmuştur. Bu çalışmada da bahse konu engelli hakları hareketine odaklanılmış, hareketin gelişimi ele alınarak mücadele alanları ve talepleri üzerinde durulmuştur. Ayrıca hareketin gelişimini tetikleyen ve sosyal model tarafından sorunsal bir yaklaşım olarak görülen medikal modelin tıbbi indirgemeci uygulamalarının doğurduğu sorun ve engeller üzerinde durulmuştur.

Yüzyıllarca farklı derecelerde ve ağırlıkta birtakım sorunlar yaşayan ve doğal hakları yok sayılarak eşit vatandaşlık paradigmasının dışında bırakılan engellilerin, örgütlenmeleri ve bilinçsel farkındalık sahibi bireyler olarak haklarının savunusu için mücadele etmeleri, geç bir dönemde ve zorlu bir sürecin neticesinde ancak mümkün olabilmiştir. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra engellilerin niceliksel bağlamda artış göstermeleri bazı farklılaşmalara neden olsa da özellikle Vietnam Savaşı’ndan sonra engelli hale gelen bireylerin sayısı artmış ve bu bireylerin ülkelerine dönmelerinden sonra haklar noktasında belirli bir farkındalık oluşmaya başlamıştır. Bireylerin bu durumu, 1960’larda bütün dünyayı sarmalayan sosyal hareketlilikten de etkilenerek ABD ve İngiltere’de bir hak arama hareketine dönüşmüştür. Bu süreçte, küresel bağlamda sosyal hareketlerin karakteristik nitelikleri değişmiş olup klasik sosyal hareketlerin yerini, farklı argümanlarla her geçen gün görünürlüğü artan yeni sosyal hareketler almaya başlamış, artık ekonomi ağırlıklı olmayan ve mevcut politik sistemlerin topyekun bir şekilde değişmesini savunmayan, daha çok kültürel ve kimliksel dönüşümlere odaklanan yeni bir paradigma ortaya çıkmıştır. Bu yeni paradigma eksenindeki bir aktivizm olarak engelli hakları hareketi giderek ivme kazanmış, hegemonik tıbbi engellilik uygulama ve anlayışına karşı eleştirel bir tutum geliştirmiş ve toplumsal koşullara odaklanılması gerektiğini savunmuştur.

Engellilik hareketi, uzun zaman tahakkümünü aktif tutan medikal engellilik modelinin mevcut sorunların kaynağını teşkil ettiğini savunmuştur. Zira medikal model, engelliliği bir anomali ve patoloji biçiminde görerek, sorunların bireysel düzlemdeki bir trajedi olduğunu savunmuş, dolayısıyla bireylerin tedavi ve rehabilite edilerek “normalleştirilmesi” gerektiği hususunu benimsemiştir. Engelli hakları hareketine göre bu tıbbi anlayış, toplumsal ve kültürel kapsamda inşa edilen baskıları, engelleri, damgalamaları ve ayrımcılıkları odağına almayarak sorunu aşırı derecede bireyselleştirmiştir. Engelli aktivizminin kültürel tanımlama biçimlerine odaklanması, engellilikte alternatif bir model olarak sosyal modeli geliştirmiştir. Dolayısıyla sorun ve engellerin esasında toplumsal, siyasal ve ekonomik çerçevede üretildiği savunularak, mücadelenin bu bağlamda geliştirilmesi ve eşit vatandaşlığı esas alan mevzuatın ve uygulamaların yürürlüğe konulması gerektiği savunulmuştur.

Engelli hakları hareketi, bir öz savunma hareketi olarak her ne kadar 1960’lı yıllarda ABD ve İngiltere’de ortaya çıkmaya başlasa da giderek yaygınlaşmış ve 1980’li yıllarda daha da efektif hale gelmiştir. Söz konusu

hareket, engellilerle ilgi karar ve politikalarda kendi düşüncelerinin önemsenmesi ve söz haklarının olması gerektiğini ileri sürerek, bağımsız yaşam ve toplumsal katılım hakları kapsamında bir mücadele geliştirmiştir. Bu bağlamda, ABD’de Bağımsız Yaşam Hareketi ve İngiltere’de Engelli Gelirleri Grubu, Engelliler İttifakı ve Ayrımcılığa Karşı Fiziksel Engelliler Birliği gibi örgütlenmelerin engelli hakları hareketinin gelişmesine öncülük ettikleri, ayrıca bu örgütlerin gerek ulusal düzeyde gerekse de uluslararası düzeyde hukuki, yasal, siyasal ve toplumsal anlamda çeşitli kazanımların sağlanmasında etkili oldukları görülmüştür. Bununla birlikte, uluslararası ölçekte faaliyet gösteren çeşitli kurum, örgüt ve kuruluşların, engellilerin lehine birtakım antlaşma, sözleşme ve beyanname gibi düzenlemeler yapmalarında engelli aktivizminin önemli ölçüde katkısı söz konusu olmuştur. Engelli hakları hareketinin taleplerinin ve verdiği mücadelenin neticesinde odaklanılan toplumsal ve kültürel koşullar, sosyal modelin gelişmesini sağladığı gibi engellilik alanındaki bilimsel çalışmaların da sosyal bilimler çerçevesinde yapılmasını sağlamıştır.

Engelli aktivizminin 1960’lı yıllardan itibaren eşit vatandaşlık için ayrımcılığa, sosyal dışlanmaya, damgalanmaya ve toplumsal ön yargılara karşı geliştirdiği mücadelenin özgül yapısında, aynı zamanda kültürel ve siyasal bir kimlik inşa etme hedefi bulunmaktadır. Bu noktada aktivizm, önemli kazanımlar sağlamış olmakla birlikte, 21. yüzyılın ilk çeyreğinde hâlen engelli bireylerin bütün dünyada kimlik, kültür, eğitim, ekonomi, siyasal ve sosyal alanlarda çeşitli sorunları devam etmektedir. Bu sorunların şiddetini ise iktidarların engellilik anlayışı ve sosyal politikaları, medyanın engelliliğe bakışı, engellilerin hakları konusundaki farkındalıkları, sivil toplumun gelişmişlik düzeyi ve kamuoyunun bilinç derecesi gibi hususlar etkilemektedir. Bu nedenle, hâlen engelli hakları hareketinin mücadele etmesi gereken birçok sorun bulunmakta olup bu bağlamda, yeni medya teknolojilerinin de fonksiyonel biçimde araçsal olarak kullanılması önem arz etmektedir. Dolayısıyla engellilerin farkındalık sahibi bireyler olarak hak ve özgürlükleri için mücadele içerisinde olmaları, temel kazanımlar için gerekli olup ayrıca engelli hakları hareketinin başarısı için engelli olmayan diğer bireylerin de yaşanan sorunların farkında olmaları ve eleştirel bir perspektif geliştirmeleri gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Altuntaş, B. & Atasü-Topçuoğlu, R. (2016). *Engelli bakımı*. Nika Yayınevi.
- Amponsah-Bediako, K. (2013). Relevance of disability models from the perspective of a developing country: An analysis. *Developing Country Studies*, 3(11), 121-133.
- Ardahanlıoğlu, B. (2022). *Türkiye’de engelli hakları aktivizmi: Engelli aktivistler üzerine nitel bir çalışma*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi].
- Arıkan, Ç. (2002). Sosyal model çerçevesinde özürüllüğe yaklaşım. *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, 2(1), 11-25.
- Aslan, C. (2016). *Sosyal hareketler sosyolojisi: Toplumsal fay hatlarının anatomisi*. Karahan Kitabevi.
- Atasü Topçuoğlu, R. (2014). 1900-2000 yılları arasında Avusturya’da engellilere yönelik sosyal politika ve sosyal hizmetler: Medikal modelden sosyal modele geçiş. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 25(2), 127-144.
- Aytemur Sağıroğlu, N. (2020). Öjjeni ve sağlam bedenlilik. *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, 30, 115-133.
- Barnes, C. (2013). The disabled peoples’ movement and its future. *Ars Vivendi Journal*, 5, 2-7. Erişim: <https://www.ritsumei-arsvi.org/en/publication/ars-vivendi-journal/back-issues/special-issue-no-5-august-21-2013/>
- Barnes, C. (2020). Disability activism and the price of success: A British experience. *Especial sobre Discapacidad*, 14(2/2), 7-28.
- Barton, L. & Armstrong, F. (2011). Sakatlık, eğitim ve dâhil etme: Kültürler arası meseleler ve ikilemler. D. Bezmez, S. Yardımcı, Y. Şentürk (Der.), *Sakatlık çalışmaları: Sosyal bilimlerden bakmak* içinde (s. 299-323). Koç Üniversitesi Yayınları.

- Beaulaurier, R. L. & Taylor, S. H. (2001). Social work practice with people with disabilities in the era of disability rights. *Social Work in Health Care*, 32(4), 67-91, DOI: 10.1300/J010v32n04_04
- Beckett, A. E. (2011). Toplumsal gerçekleri anlamak: Geç modernlik koşullarında sakat hareketini kuramsallaştırmak. D. Bezmez, S. Yardımcı, Y. Şentürk (Der.), *Sakatlık çalışmaları: Sosyal bilimlerden bakmak* içinde (s. 415-434). Koç Üniversitesi Yayınları.
- Bezmez, D. & Yardımcı, S. (2010). In search of disability rights: Citizenship and Turkish disability organizations. *Disability & Society*, 25(5), 603-615. DOI: 10.1080/09687599.2010.489312
- Braddock, L. D. & Parish, S. L. (2011). Sakatlığın kuramsal tarihi. D. Bezmez, S. Yardımcı, Y. Şentürk (Der.), *Sakatlık çalışmaları: Sosyal bilimlerden bakmak* içinde (s. 101-186). Koç Üniversitesi Yayınları.
- Bucuka, Y. (2019). Engelliler, din ve sosyal dışlanma. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(18), 899-929.
- Burcu, E. (2006). Özürlülük kimliği ve etiketlenmenin kişisel ve sosyal söylemleri. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 23(2), 61-83.
- Burcu, E. (2007). *Türkiye’de özürlü birey olma, temel sosyolojik özellikleri ve sorunları üzerine bir araştırma*. Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Burcu, E. (2011). Türkiye’deki engelli bireylere ilişkin kültürel tanımlamalar: Ankara örneği. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 28(1), 37-54.
- Burcu, E. (2015). *Engellilik sosyolojisi*. Anı Yayıncılık.
- Cooper, M. (1999). The Australian disability rights movement lives. *Disability & Society*, 14(2), 217-226.
- Çaha, H. (2016). Engellilerin toplumsal hayata katılmasına yönelik politikalar: Türkiye, ABD ve Japonya örnekleri. *İnsan ve Toplum*, 5(10), 123-150.
- Çayır, K. (2016). Toplumsal sahnenin yeni aktörleri: Yeni sosyal hareketler. K. Çayır (Ed.), *Yeni sosyal hareketler* içinde (s. 11-30). Kaknüs Yayınları.
- Çetin, B. I. (2017). Sanayi Devrimi’nden 21. yüzyıla batı dünyasında engellilik. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 7(1), 91-121.
- Davis, L. J. (2011). Kimlik siyasetinin sonu ve dismodernizmin başlangıcı: İstikrarsız bir kategori olarak sakatlık üzerine. D. Bezmez, S. Yardımcı, Y. Şentürk (Der.), *Sakatlık çalışmaları: Sosyal bilimlerden bakmak* içinde (s. 501-520). Koç Üniversitesi Yayınları.
- Della Porta, D. & Diani, M. (2020). *Toplumsal hareketler*. P. Çakır, C. Gülbudak (Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ercan, M. (2021). Engelli bireylerin kent vatandaşlığı deneyimleri eksenine bir çalışma. *OPUS-Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 18(39), 98-125. DOI: 10.26466/opus.833239
- Galusca, R. (2011). Kurmaca sağlamlıktan ulusal kimliğe: Ellis Adası’nda sakatlık, sağlık muayenesi ve kamu sağlığı düzenlemeleri. D. Bezmez, S. Yardımcı, Y. Şentürk (Der.), *Sakatlık çalışmaları: Sosyal bilimlerden bakmak* içinde (s. 243-265). Koç Üniversitesi Yayınları.

- Galvin, R. (2011). Çalışma ve cinsellikle ilişkisi içinde sakat kimliğinin soykütüğü. D. Bezmez, S. Yardımcı, Y. Şentürk (Der.), *Sakatlık çalışmaları: Sosyal bilimlerden bakmak* içinde (s. 483-499). Koç Üniversitesi Yayınları.
- Gleeson, B. (2011). Teknoloji sakatlayıcı kentin üstesinden gelebilir mi? D. Bezmez, S. Yardımcı, Y. Şentürk (Der.), *Sakatlık çalışmaları: Sosyal bilimlerden bakmak* içinde (s. 363-384). Koç Üniversitesi Yayınları.
- Güngör, F. & Güneş, G. (2012). Dünya'daki gelişmeler paralelinde Türkiye'de değişen özrürlük politikaları. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3), 25-44.
- Hughes, B. & Paterson, K. (2011). Sakatlık sosyal modeli ve kaybolan beden: Bir yeti yitimi sosyolojisine doğru. D. Bezmez, S. Yardımcı, Y. Şentürk (Der.), *Sakatlık çalışmaları: Sosyal bilimlerden bakmak* içinde (s. 63-80). Koç Üniversitesi Yayınları.
- Hurst, R. (2003). The international disability rights movement and the ICF. *Disability and Rehabilitation*, 25(11-12), 572-576. DOI: 10.1080/0963828031000137072
- Kaldık, B. (2021). *Sosyal dışlanma, engellilik ve başa çıkma stratejileri*. Nobel Bilimsel Eserler.
- Kayess, R. & French, P. (2008). Out of darkness into light? introducing the convention on the rights of persons with disabilities. *Human Rights Law Review*, 8(1), 1-34.
- Köbsell, S. (2006). Towards self-determination and equalization: A short history of the German disability rights movement. *Disability Studies Quarterly*, 26(2), 15-15. DOI: 10.18061/dsq.v26i2.692
- Köten, E. & Erdoğan, B. (2014). *Engelli gençler, sosyal dışlanma ve internet*. İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayınları.
- Longmore, P. K. (2011). Direniş: Sakat hakları hareketi ve yardımcı intihar. D. Bezmez, S. Yardımcı, Y. Şentürk (Der.), *Sakatlık çalışmaları: Sosyal bilimlerden bakmak* içinde (s. 453-480). Koç Üniversitesi Yayınları.
- McCarthy, H. (2003). The disability rights movement: Experiences and perspectives of selected leaders in the disability community. *Rehabilitatin Counseling Bulletin*, 46(4), 209-223.
- Mcruer, R. (2011). Zorunlu sağlam bedenlilik ve queer/sakat varoluş. D. Bezmez, S. Yardımcı Y. Şentürk (Der.), *Sakatlık çalışmaları: Sosyal bilimlerden bakmak* içinde (s. 549-562). Koç Üniversitesi Yayınları.
- Mehrotra, N. (2011). Disability rights movements in India: Politics and practice. *Economic and Political Weekly*, 46(6), 65-72. <https://www.jstor.org/stable/27918121>
- Melucci, A. (2016). Çağdaş hareketlerin sembolik meydan okuması. K. Çayır (Ed.), *Yeni sosyal hareketler* içinde (s. 75-100). Kaknüs Yayınları.
- Meriç Fermanoğlu, Ö. (2019). Çevrimiçi hariciler: Türkiye'de dijital engelli aktivizmi üzerine bir araştırma. *Connectist: Istanbul University Journal of Communication Sciences*, 56, 119-152. <https://doi.org/10.26650/CONNECTIST2019-0011>
- Meşe, İ. (2014). Engelliği açıklayan sosyal model nedir?. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 14(33), 79-92.
- Meyers, S. (2014). Global civil society as megaphone or echo chamber?: Voice in the international disability rights movement. *International Journal of Politics Culture and Society*, 27(4), 459-476. DOI 10.1007/s10767-014-9177-8

- Middleton, R. A., Rollins, C. W. & Harley, D. A. (1999). The historical and political context of the civil rights of persons with disabilities: A multicultural perspective for counselors. *Journal of Multicultural Counseling and Development*, 27, 105-120.
- Miles, S. (1996). Engaging with the disability rights movement: The experience of community-based rehabilitation in southern Africa. *Disability & Society*, 11(4), 501-518. DOI: 10.1080/09687599627561
- Offe, C. (2016). Yeni sosyal hareketler: Kurumsal politikanın sınırlarının zorlanması. K. Çayır (Ed.), *Yeni sosyal hareketler içinde* (s. 47-73). Kaknüs Yayınları.
- Oliver, M. & Zarb, G. (1989). The politics of disability: A new approach. *Disability, Handicap & Society*. 4(3), 221-239.
- Sabatello, M. (2013). A short history of the international disability rights movement. M. Sabatello, M. Schulze (Ed.), *Human Rights and Disability Advocacy* in (pp. 13-24), University of Pennsylvania Press. <https://doi.org/10.9783/9780812208740>
- Schriner, K. (2011). Sakatlık çalışmaları perspektifinden sakat istihdamı sorunları ve politikaları: Bir uluslararası yaklaşım. D. Bezmez, S. Yardımcı, Y. Şentürk (Der.), *Sakatlık çalışmaları: Sosyal bilimlerden bakmak içinde* (s. 269-298). Koç Üniversitesi Yayınları.
- Scotch, R. K. (1989). Politics and policy in the history of the disability rights movement. *The Milbank Quarterly*, 67(2), 380-400.
- Shakespeare, T. (2019). When the political becomes personal: Reflecting on disability bioethics. *Bioethics*, 33, 914-921. DOI: 10.1111/bioe.12668
- Shakespeare, T. & Watson, N. (2011). Farkı yaratmak: Sakatlık, siyaset ve tanınma. D. Bezmez, S. Yardımcı, Y. Şentürk (Der.), *Sakatlık çalışmaları: Sosyal bilimlerden bakmak içinde* (s. 387-414). Koç Üniversitesi Yayınları.
- Smith, S. R. (2013.) Liberal ethics and well-being promotion in the disability rights movement, disability policy, and welfare practice. *Ethics and Social Welfare*, 7(1), 20-35. DOI: 10.1080/17496535.2012.671839
- Touraine, A. (2016). Toplumdan toplumsal harekete. K. Çayır (Ed.), *Yeni sosyal hareketler içinde* (s. 31-46). Kaknüs Yayınları.
- Turnbull, H. R. (2012). "Free at last": Kennedy, king, and the meaning of liberty in the disability rights movement. *Research & Practice for Persons with Severe Disabilities*, 37(3), 210-216.
- Ünal, V. (2021). Türkiye’de engellilik yaklaşımlarının sosyal politika açısından değerlendirilmesi. *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XLV (2), 235-257.
- Winter, J. A. (2003). The development of the disability rights movement as a social problem solver. *Disability Studies Quarterly*, 23(1), 33-61. DOI: <http://dx.doi.org/10.18061/dsq.v23i1.399>
- Yardımcı, S. (2015). Sakatlık ve siyaset. K. Çayır, M. Soran, M. Ergün (Der.), *Engellilik ve ayrımcılık: Eğitimciler için temel metinler ve örnek dersler içinde* (s.19-30). Karekök Yayınları.
- Yelçe, N. Z. (2020). Engellilik tarihi araştırmalarına genel bir bakış. A. R. Aydın, İ. Keskin, N. Z. Yelçe (Ed.), *Engellilik tarihi yazıları içinde* (s, 3-19). İstanbul Üniversitesi Yayınları